

Дерев'янку Л. І.,

кандидат філологічних наук,

Полтавський національний технічний

університет імені Юрія Кондратюка

**ПРИЙМЕНИКОВО-СУБСТАНТИВНІ КОРЕЛЯТИВИ ЗІ
ЗНАЧЕННЯМ ОДНОЧАСНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ**

ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Анотація

Статтю присвячено дослідженню співвідносних темпоральних прийменниково-іменникових структур з непохідними й похідними часовими прийменниками; проаналізовано чинні в сучасній українській мові парадигми прийменниково-субстантивних корелятивів зі значенням одночасності на матеріалі художніх творів Олеся Гончара; встановлено, що основними диференційними ознаками аналізованих прийменниково-відмінкових конструкцій з первинними та вторинними часовими прийменниками є специфічні семантичні відтінки, стилістичне маркування і сфера вживання.

Ключові слова: *первинні прийменники, вторинні прийменники, корелятив, темпоратив, семантика, одночасність.*

Аннотация

Статья посвящена исследованию соотносительных темпоральных предложно-субстантивных структур с непроизводными и производными временными предлогами; проанализированы свойственные современному украинскому языку парадигмы предложно-падежных коррелятивов со значением одновременности на материале художественных произведений Олеся Гончара; основными дифференциальными признаками анализированных конструкций с первичными и вторичными временными предлогами являются специфические семантические оттенки, стилистическая маркировка и сфера употребления.

Ключевые слова: производные предлоги, производные предлоги, коррелятив, темпоратив, семантика, одновременность.

SUMMARY

The research article is devoted to the study of relative temporal prepositional and substantive structures with non-derivative and derivative temporal prepositions, analysis of the modern Ukrainian paradigms of prepositional and noun correlatives with the meaning of simultaneity, based on the novels of Oles Honchar. The fact special semantic nuances as well as stylistic markings and usage sphere tend to be the key differential peculiar features of prepositional-substantive structures with primary and secondary prepositions was ascertained in the consecution.

***Keywords:** primary prepositions, secondary prepositions, correlative, temporative, semantics, simultaneity.*

Особливий інтерес до прийменників як окремого типу слів-морфем, що разом з іменниками найпоказовіше виражають синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення, зумовлений широтою й багатоаспектністю тлумачення його лінгвістичної природи, значущою роллю в складному пізнанні механізму взаємодії найважливіших складників мовної системи, наявністю різних поглядів на сутність і функції прийменників.

Дослідження прийменників пов'язані з іменами О. С. Мельничука, І. К. Кучеренка, А. С. Колодяжного, З. І. Іваненко, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, Г. С. Балабан, В. С. Бондаренка, Є. Куриловича, Є. Т. Черкасової, А. М. Шаранди та інших мовознавців. Попри вагомій напрацювання, у граматичній площині мовної системи недостатньо вивченою на сьогодні залишається проблема семантичної специфіки прийменників, їхніх корелятивних зв'язків, виявлення закономірностей уживання прийменниково-субстантивних структур, утворених прийменниками різних розрядів за походженням.

Актуальність теми зумовлена передусім потребою багатопланового вивчення співвідношення первинних і вторинних прийменників у структурі

прийменниково-іменникових темпоративів, системного аналізу корелятивних зв'язків між непохідними та похідними часовими прийменниками на матеріалі художніх творів Олесь Гончара. З огляду на це **метою статті** є дослідження специфіки реалізації семантико-синтаксичної кореляції прийменниково-відмінкових конструкцій зі значенням одночасності.

Об'єкт пропонованої розвідки – прості речення з прийменниково-субстантивними темпоративами, які експлікують значення одночасності, а її **предмет** – співвідносні прийменниково-іменникові структури з первинними та вторинними часовими прийменниками. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) дослідити прийменниково-відмінкові конструкції з часовими непохідними й похідними прийменниками, які реалізують значення одночасності, у художніх творах Олесь Гончара;

2) проаналізувати прийменниково-субстантивні темпоративи – репрезентанти семантики одночасності, структуровані первинними та вторинними прийменниками, у художній прозі Олесь Гончара;

3) виокремити диференційні ознаки складників досліджуваних парадигм.

Основним протиставленням темпоральної сфери є одночасність / різночасність дії або процесу. Вираження одночасності (прямого часу) – це вказівка на перебіг дії в межах певного часового орієнтира. Корелятиви двокомпонентної парадигми **prep за + Ninstr – prep під час + Ngen** маніфестують значення часткової одночасності. Компонентом першого є первинний прийменник **за**, що позначає час, в один із моментів якого здійснюється повідомлювана дія [1, с. 177]: *За обідом Штефан поділився з лейтенантом чутками, що їх сьогодні занесли до Сент-Іштвана далекі парафіяни* (О. Гончар, I, 501). Виокремлена структура характеризує дію на тлі іншої дії й наділена додатковим локативним відтінком. Синтаксема **prep під час + Ngen** виражає семантику часу, цілком охопленого дією. Як і темпоратив **prep за + Ninstr**, вона номінує подію, синхронно з якою відбувається інша дія: *Під час перепалки із*

судовими урядовцями на майдан вбігло кілька стривожених сільських пастушків (О. Гончар, II, 147).

Попри близьку семантику вирізнених конструкцій, їхня взаємозаміна не завжди можлива. Вона зумовлена значенням іменника, що сполучається з прийменником. Так, У. В. Кубська наголошує, що структури на взірець *роздуми за книжкою, обговорення за часм* мають у своєму складі субстантив, який є назвою конкретного предмета, що виступає також об'єктом прихованої процесуальної дії [2, с. 25]. Такі іменники не можуть вступати в семантико-синтаксичні зв'язки з вторинним прийменником **під час**, для якого природною є сполучуваність із лексемами на зразок *їжа, сніданок, вечеря*, що можуть, залежно від контексту, називати предмети або процеси. Первинний прийменник **за** у складі синтаксеми **prep за + Ninstr** виявляє авалентність стосовно абстрактних іменників та тих, що номінують явища природи. Другим аргументом на користь структури **prep під час + Ngen** є однозначність похідного прийменника **під час**, завдяки якій семантику темпоральної синхронності репрезентовано максимально чітко. А це, зі свого боку, віддзеркалено на функційній сфері: темпоратив **prep під час + Ngen** стилістично нейтральний, чого не можна сказати про синтаксему **prep за + Ninstr**. Зважаючи на вирізнені диференційні ознаки, констатуємо корелятивні зв'язки структур **prep за + Ninstr** – **prep під час + Ngen**. Згідно зі статистичними підрахунками аналізовані корелятиви співвідносяться 1 : 9.

Значення часткової одночасності експлікують корелятиви двокомпонентної парадигми **prep в (у) + Nacc** – **prep під час + Ngen**. Найпродуктивніше темпоратив **prep в (у) + Nacc** уживається для позначення проміжку часу, у межах якого має місце певна дія. Прийменник **в (у)** може сполучатися з іменниками часової й нечасової семантики: *Наступного дня в тихий досвіт криничани збиралися далі в дорогу* (О. Гончар, II, 81). Ця закономірність є однією з валентних особливостей досліджуваної конструкції, а також чинником її функційного універсалізму.

Синтаксема **prep під час + Ngen** передає значення часу, цілком зайнятого дією: *Саме під час розливу заробітчани знімалися в путь* (О. Гончар, II, 13). Специфічною рисою розглядуваних сполук слід вважати те, що прийменник **під час** спроможний поєднуватися лише із субстантивами нечасового значення. Темпоративи **prep в (y) + Nacc – prep під час + Ngen** корелюють, коли сполучаються з іменниками – найменуваннями подій, процесів, природних явищ або видів сільськогосподарських робіт.

У. В. Кубська називає такі структури семантично близькими й визначає умову синонімічності – однакове лексичне наповнення повнозначних компонентів прийменниково-іменникових сполук [2, с. 24]. На нашу думку, специфічні семантичні відтінки аналізованих конструкцій промовисто засвідчують наявність корелятивних зв'язків між ними. Адже темпоратив **prep в (y) + Nacc** репрезентує значення часу цілком точно, тоді як синтаксема **prep під час + Ngen** називає час однієї дії на тлі іншої. Функційно найактивнішим є корелятив з первинним прийменником **в (y)**, що пов'язано з його здатністю сполучатися з темпоральними й нетемпоральними субстантивами. У кількісному плані темпоративи **prep в (y) + Nacc** у 6 разів перевищують структури **prep під час + Ngen**.

Коли темпоратив **prep при + Nlok** виражає семантику неозначеної часової тривалості в такому конкретному вияві, як „процес чи явище, разом із яким відбувається дія”, він корелює із синтаксемою **prep під час + Ngen**: *Здоровкаючись із Світланою, Данько знову відрекомендував себе Данилом, як тоді, при першій зустрічі в саду* (О. Гончар, II, 249) – *Навесні під час розливу Катратий рівчачки струмочками прокопував* (О. Гончар, VII, 22). Неодмінною умовою такої співвідносності є вживання у складі конструкції **prep при + Nlok** іменника нечасової семантики, що називає різноманітні дії чи процеси. Серед членів двокомпонентної парадигми корелятивів **prep при + Nlok – prep під час + Ngen** перевага на боці останнього, оскільки конструкції з прийменником **під час** „чіткіше передають часове значення між компонентами в порівнянні із

словосполученнями з прийменником **при** і місцевим відмінком” [2, с. 25]. Цей чинник забезпечує вищу активність темпоратива **prep під час + Ngen**.

3-поміж часових значень, репрезентованих синтаксею **prep за + Nacc**, – означена тривалість дії, тобто час: *Де як: в однім місці – зливи, річки з берегів виходять, а в іншим – ні міліметра опадів за все літо* (О. Гончар, II, 202). У такому контексті сполука **prep за + Nacc** корелює зі структурою **prep протягом + Ngen**, оскільки остання виражає семантику часу, повністю охопленого дією з виразною вказівкою на її тривалість: *Відстань, що її проходили чумаки протягом цілого літа, він [льотчик] долає за один рейс* (О. Гончар, V, 47).

Беззаперечною домінантою в двокомпонентній парадигмі корелятивів **prep за + Nacc – prep протягом + Ngen** є синтаксична структура **prep протягом + Ngen**, яка чітко й однозначно реалізує значення тривалості дії, тому що вторинний прийменник **протягом** наділений часовою моносемантикою. Конструкції **prep за + Nacc** не завжди чітко виражають часове значення: інколи без широкого контексту неможливо встановити, який темпоральний сегмент вони репрезентують – часову наступність чи означену тривалість дії: *Порившись у торбах, ... [Сердюки] подалися знову кудись на гору і за півгодини вернулись захекані і не з пустими руками* (О. Гончар, II, 43).

Темпоративи **prep при + Nlok**, **prep за + Ngen**, позначаючи час дії, що має місце за життя, діяльності або присутності особи, і виступаючи в сполученні з іменниками – назвами конкретних історичних осіб, періодів у розвитку держави, перебувають у близькому семантичному співвідношенні. Часові синтаксеми **prep при + Nlok**, **prep за + Ngen**, утворені за участю первинних прийменників, вступають у корелятивні відношення зі структурами **prep у (в) часи + Ngen**, **prep за часів + Ngen**, склад яких представляють вторинні прийменники.

Корелятиви чотирикомпонентної парадигми **prep при + Nlok – prep за + Ngen – prep у (в) часи + Ngen – prep за часів + Ngen**, окреслюючи часовий проміжок, містять вказівку на перебіг явища в рамках часового орієнтира, за який слугують назви великих проміжків часу з визначними подіями, датами або

коротких відрізків часу зі значущими явищами: ...*У нас із ним [дядьком] уже як **при** комунізмі: твоє – моє, моє – твоє* (О. Гончар, V, 191) – *Ще за життя поета його твори стали революційною піснею українського народу* (О. Гончар, VI, 437) – *Зараз прилади різні, радіозв'язок постійний, а тоді компас, секстан, карта – і щасливого плавання! Як у часи Колумба* (О. Гончар, V, 125) – *Ще за часів матінки Катерини перевезли ту церкву на плотах по Дніпру десь аж із Переволошиної* (О. Гончар, II, 87). Виділені темпоративи можуть бути взаємозамінними, оскільки позначають близьку семантику й сполучаються із субстантивами нечасового значення тих самих лексико-семантичних груп: „особи взагалі, конкретні історичні особистості”, „соціальні формації”. Проте поряд зі спільними рисами кожній із моделей притаманні ще й диференційні ознаки, пов'язані з відтінками в значенні, а також зі сферою функціонування. Це пов'язано із закріпленням за вторинними прийменниковими одиницями суто темпоральної семантики, що вможлиблює, по-перше, максимально точне значення часу дії, по-друге, уникнення будь-якої двозначності.

Отже, саме первинні та вторинні прийменники спричиняють появу диференційних ознак у семантиці й функційній сфері темпоральних прийменниково-іменникових структур, завдяки чому останні вступають у зовнішні корелятивні зв'язки. Семантику одночасності маніфестують темпоративи дво- та чотирикомпонентних парадигм корелятивів. Специфічні семантичні відтінки, стилістичне маркування і сфера вживання – основні диференційні ознаки аналізованих конструкцій з непохідними й похідними часовими прийменниками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
2. Гончар О. Т. Твори : у 7 т. / О. Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1987 – 1988.
3. Кубська У. В. Синонімічні прийменникові конструкції з часовим значенням / У. В. Кубська // Українська мова і література в школі : наук.-метод. журнал. – 1981. – № 10. – С. 24 – 25.